

ӘДЕБИЕТТАНУ

Д. Исабековтің «Сүйекші» әңгімесіндегі мағыналық қабаттар

Сыдықова Ж.

Д. Исабековтің «Сүйекші» әңгімесі көркемдік-идеялық тұрғыдан күрделі, айрықша көрінеді. Бұл шығарманың пайда болуына автордың көкірегінде қайнаған әр түрлі оқиғалар мен бірде өзі зиратта куә болған жайдың түрткі болғаны айтылып жүр. Әңгіменің жазылуына түрткі болған мотивтер мен көркемдік мотивтердің ретін, түрлерін, қызметін анықтау арқылы көркем шығармадағы мағыналық қабаттарды анықтау мүмкіндігі туады.

«Желтоқсанның ызғарлы күндері басталды міне» [1, 227 б.],- деп басталатын «Сүйекші» әңгімесінде де көптеген көркем шығармаларға тән «ишара» мотивін байқаймыз. Олай дейтініміз, қазақ әдебиетінде болсын, әлем әдебиетінде болсын көркем шығармада болатын оқиғаның жай-күйін табиғатты суреттеу арқылы меңзеу жиі кездесетін құбылыс. Бұл мотивтің жазушы идеясын жеткізуде, сюжет дамытуда да қызмет атқаратынын көруге болады. Автор әңгімені ызғарлы күндерді суреттеуден бастап, бірінші бөлімінде сүйекшінің сүреңсіз тіршілігін бүге-шігесіне дейін баяндай отырып, сүйекшінің болмысын ашып көрсетеді.

«Өзінің анадан шыр етіп туып, азан шақырып қойған аты Тұңғыш болса да, былайғы жұрт оны ауыз ашпас тұйық мінезіне қарап Үндемес атап кеткен-ді [1, 227 б.]. Автор әңгімені сүйекшінің Үндемес болып атанған кезінен бастайды. Қосалқы атқа ие болу кейіпкердің болмысы мен тіршілігін оқырманға жеткізуде, сюжет дамытуда, шығарма идеясын айқындауда белгілі бір рөл атқаратыны белгілі. Ал бұл шығармада Д. Исабеков бұл әдісті барынша түрлендіріп, бір кейіпкерге бірнеше қосалқы ат тағу арқылы, кейіпкердің әр атымен оқиғаны тығыз байланыстыра отырып дамытады.

Үндеместің күй-жайы мола қазу төңірегіндегі іс-әрекеттері мен ол жайындағы жұрттың ойы, сөздерімен беріледі. «Өзгелерге ол тек мола қазумен ғана күн көріс жолына түскен бір бейбақ боп қана елестейді және осы бір кәсіпті тағдыр оның маңдайына өшпестей етіп жазғандай, анадан туғанда басқалар секілді би, болыс болуды емес, молашы болуды көксегендей көреді» [1, 227 б.]. Автор сүйекшінің кәсібін бір күндік тіршілігін суреттеумен жеткізеді. Мола, қорым, ақым, көр, мүрде, қабір, зират сияқты сүйекші кәсібінің қыр-сырын аша түсетін сөздерді де автор орын-орнымен қолдана отырып, Үндеместің бүкіл тынысы, ой-санасы осы кәсіппен ғана байланысты екенін көз алдына әкеледі. Үндемес біреумен

сөйлесе де тек осы жұмысы төңірегінде ғана болатынын да оның бір тапсырыс берушімен диалогынан көре аламыз. «Көр нұрлы болсын, - деген қоңыр дауыс естілді. Айтқаныңыз келсін. – тұңғыш ернін күбір еткізіп, орнынан тұрды, кеудесі моладан көрінбейді» [1, 229 б.].

Осы көрге тапсырыс беруші мен Үндеместің арасындағы диалог арқылы шығармадағы діни мотивтің рөлі де, қазақ менталитетіне тән мінез де бой көрсетеді.

«Иманды болсын; Құдайдың жерін жаралай беріп қайтеміз; Жер таңдап, мүрде таңдап күпірлік жасайды; Әке-шешесінің өлі аруағына құран оқытсам дегені ойына сап ете түсті» [1, 227 б.]. Кейіпкердің Үндемес атанып жүрген кезіндегі діни мотивтің орын алуы, кейіпкердің ішкі жан-дүниесінен, оның ойында жүрген мәселелерден хабар беріп, оның болмысын ашуда өзіндік қызмет атқарып тұр. Сол сияқты: «Дәметіп жүр-ау. Пұлым жетсе бір мал алып, құран оқытып жіберейінші» деген кейіпкер монологынан діни мотивтің бұл әңгімеде динамикалық мотив екендігін байқай аламыз.

Автор сүйекшінің осы сүреңсіз тіршілікке, қазіргі қалпына қалай жеткендігін композициялық мотивтің бір көрінісі еске алу мотиві арқылы суреттейді. «Ол қайғылы балалық күнінің сонау бір сәттерін есіне алды» ... Оның бала болса болғаны рас шығар, бірақ балалық шағы болған жоқ [1, 231 б.]. Әкесі Қомша алдында мал, басында бақ, артында арқа сүйер туысы болмаған соң көп өмірін кісі есігінде жалшылықта өткізіп, жасы жер ортасынан асып бара жатқанда бір жетім қызға қосылып, екі жылдан кейін перзент сүйді» [1, 232 б.]. Еске алу сәттерінде де сол жоқшылық, көңілсіз, қайғылы күй белгі береді. Осы күй шығарма соңына дейін көрініс тауып отырады. Еске алу арқылы Сүйекшінің Тұңғыш болып аталуы мен сол кездегі тұрмыс-тіршілігін баяндайды. « - Тұңғышымыз ғой. Атын Тұңғыш қояйық.

- Айтқаныңыз болсын.

- Көрші-қоландарға қазан астың ба?

- Сізді күтіп отырмыз. Пышаққа ілінер мал қайда?

- Ертең шақырып жіберейік. Бір ай төккен терім Тұңғышымнан садақа»

[1, 232 б.]. Осылайша оның Тұңғыш ретіндегі өмірі басталады. Әйел мен күйеуі арасындағы қарым-қатынас, отбасындағы тіршілік, тілектері де қазақ менталитетінен хабар береді. Тұңғыш 9-ға келген кездегі оны оқуға орналастыру мәселесі де шығарма жазылған кезеңнің көріністерін бейнелейді. Яғни біз сол оқиғадан автор қай кезеңді суреттеп отырғанын, қай уақытта болған оқиға екендігінен елестете аламыз. «Кеше қомша ауылдың молдасы Бәдіғұлмен сөйлесіп көріп еді, жарықтық, әулие кісі екен ғой, мұны жылы қарсы алып, биылдан бастап балаң менен оқи берсін дегенді айтты... Ақы да сұрамады. «Ер мойнында қыл арқан шірімес, бірде болмаса бірде қайтар» деді» [1, 233 б.]. Оқиға осылай жалғаса берсе Тұңғыш білім алып, өмірі басқаша жалғасар ма еді. Тұңғыштың әкесі Қомша баласын оқытам деген ниетпен жатпай-тұрмай жұмыс істеді. Автор оның құдық қазудың шебері екенін суреттей отырып, болашақ сүйекшінің де көр қазудың шебері болуында да бір байланыс көрсетеді. «Қолына кетпен ұстаған жанның бәрі қазуын қаза алар-ау, бірақ оны шегендеп, тастай өріп тастайтын

шебер ілуде біреу-ақ» [1, 233 б.]. Үйден аунап-қунап бір жетідей әл жиған соң басқа бір бай ауылына барып, екінші құдық қазуға кірісті. Жиырма құлаштай тереңдікте әлі дымқыл тартатын түрі жоқ қасаң топырақты сүйменмен түйгіштер жатып ол баласы жайлы тәтті ойға берілді» [1, 234 б.]. Оқырман бұл суреттеуден Үндеместің көр қазып жүрген сәттерімен ұқсастықты көре алады. Автор әрі қарай бай мен кедей мәселесіне орын береді. Қомша мен бай балаларының арасындағы тартыс Тұңғыштың үндемес атануының алғашқы және негізгі себептерінің бірі болады. «Көр тышқандай ін қазып жүрген күнің құрсын... Аттарының ер-тұрмандары мен киімдеріне қарағанда, еріккен бай балаларына ұқсайды... Байдың баласы болмақ түгіл патшаның ұлы болсаң да жер қаптырайын, мазағыңа төзетін мен емес!.. Жігіттің мойын омыртқасы үзіліпті, сол күні жұлдыз шыға жан тәсілім етті. Ол осы ауылдың атақты байы Доскейдің үш күннен соң үйленгелі отырған ортаншы баласы екен» [1, 236 б.]. Мұндай жағдайларда барлық жаланың кедейдің мойнына салынатыны бұл шығармада да өз көрінісін табады. Бай мен кедей арасында туындайтын, бай пайдасына шешілетін әділетсіздік те шығармадағы Қомшаның басына күтпеген жерден түскен қайғы арқылы бейнеленеді. Осы оқиғадан кейін біз жоғарыда тап өткен қосалқы ат қою мотивінің көрінісі Тұңғыштың аманат балаға айналуы оқиғасымен дами түседі. Бұл мотивтің сюжет дамытудағы орны да оқиғалардың дамуына әсерімен белгілі болады. Осы оқиғалардың ішінде құн дауының орын алуы да Тұңғыштың аманатқа айналуына қызмет етеді. «Бүгін кісі жібертеміз, жаны ашыса ауылыңның әкімдері айыбыңды төлеп алып кетер, жаны ашымаса өзің төлейсің, қолыңда малың жоқ екен, аманат тапсырасың, ер құнын өтеп болған күні аманатыңды қайтып аласың, салған айыбымыз – отыз түйе, отыз жылқы, отыз сиыр... Шерәлі бай көнбепті, «Қомша дегенді керек десең танымаймын да, көрінген дуананың айыбын өтей беретін далада жатқан малым жоқ, пісіріп жесеңдер де мейілдерің, аманатқа баласын бере берсін» депті... Арада екі күн өткен соң үш айдан соң оқуға бермек болған тоғыз жасар баласын қолынан жетектеп әкеп аманатқа тапсырып, кеудесі өксікке толып кете барды» [1, 237 б.]. Бұл үзінділерден ер құны, аманат деген сияқты қазақ ұлтының салт-дәстүріне қатысты оқиғаларды көре аламыз. Автор оқиғаны жалғыздық, жетімдік мотивтері арқылы дамытады. «Жетімдік» мотиві көркем әдебиетте өзіндік орын бар интегралды мотивтердің бірі. Д. Исабеков бұл мотивті «Сүйекші» шығармасында өзінше түрлендіреді. «Жетімдік» мотивінің «тірі жетім» түрінде басталуы, кейін шын жетімге айналуы да соның көрінісі. Автор шығармасында бұл мотив репродукцияланған, және шығарма идеясына қатысты басты мотивтердің бірі аманат мотивінің дамуына қосымша қызмет етіп тұрғанына да оқиға барысында көз жеткіземіз. «Сонау беткейден бері құлаған сары жолдан қылтиған қара көрінсе де «әкем бе екен» деп екі көзі төрт болып, тумай жатып жалғыздық жапасын шеккен қаршадай аманат бала тірі жетім, кісенсіз тұтқын боп жол тосумен жата берді» [1, 237 б.].

Аманатқа ие болып отырған Доскейдің образы да кек заңы, құн заңы, ру арасындағы тартыс аясында, оның ішкі монологтары арқылы, әке мен бала арасындағы түсініспеушілік тұрғысынан аша түседі. «Кей күндері әкелік

мейірімі ұстап, «өлер бала өлді, отқа тамызар майы жоқ, жерге қараған тақыр кедей екенсің, лағынан айырған киіктей тірі жетім етіп не табам, ал балаңды» деп аманатты тастауды да ниет етіп көрді... Бірақ, бұлай етсе кек заңы, құн заңы бұзылып, өзін өлген баласының аруағы алдында, намысын кегі кеткен жауы алдында жығып берген боп шығатынын ойлап...» [1, 238 б.].

Оның еліне қайтарылмауы, сол жерде аманат бала болып қала беруіне ру арасындағы тартыс, қазақ ортасында түрлі көрініс тапқан барымта мәселесі де себеп болады. Демек, автор бұл оқиғаларды сюжет дамыту барысында, іс-әрекеттің себебін ұқтыру (мотивация) мақсатында, дәлел ретінде қолданған. «Кеше малымызды барымталады, бас көтеріп кек қайтара алмадық. Туысымызды өлтірді, тағы отырмыз аманат құнын ала алмай» [1, 239 б.].

Тұңғыштың Аманат деген атқа ие болуы, әкесінің мәңгілікке көз жұмғандығы туралы хабар жеткеннен кейін, жетімдік басына құрық салғаннан бастап идеялық тұрғыдан дами түседі. «Сөйтіп, Тұңғыштың Тұңғыш аты жойылып, Аманат бала атанды да, он жасқа жетер-жетпес шағында малай боп мал соңына түсті. Бір жыл ішінде ол өз атын ұмытып, «атың кім?» десе «Аманат» деп жауап беретін болды» [1, 239 б.]. Баланың өз атын ұмытуында үлкен проблема жатқаны белгілі. Ру арасындағы тартыс, құн, аманат деген адамдардың өз мансаптары себебінен құрбандыққа айналып отырған баланың тағдыры арқылы автор мәңгүрттен аз ғана айырмашылығы бар сүйекшінің образын аша түседі.

Д. Исабеков кейіпкердің еске алуын суреттей отырып, оқиға басындағы алғашқы күйге қайта оралып отырады. Бұл - шығарманың композициялық тұрғыдан ерекшелігі. Мұның шығарма көркемдігіне де әсері байқалады. Үндеместің әке-шешесін қайта-қайта еске алуы, құран оқыту жайлы ойлары кейіпкердің образын ашумен қатар, шығарма шешімінен де хабар беріп тұрғаны шығармада ишара мотивінің маңызды рөл атқаратынын білдіреді. «Берем деген нәрсесін әні-мінімен соз бұйдаға салып, ақыры жоқ қылады да, әруақ ақысын ұмытады, о Алла өзің сақтай гөр! Өзім барып сұрамаушы ем, ертең екі-үш тиесілі кісіге жолығайыншы, бір малдың басы құралса қан шығарып, құран оқытып жіберейін. Әке-шеше құдайдан перзентті не үшін тілейді дейсің?!» Бір қарағанға бұл сұрақ кейіпкердің жай ғана жан күйзелісінен туындаған болып көрінеді, дегенмен Үндеместің өмір жайындағы монологтарында көр қазудың ғана мәселесі емес, өмірлік, философиялық ойлар жатқанын байқай аламыз. Анасын елестеткендегі ішкі күйзелісі, өмірге байланысты жасаған түйіндері автордың шығармашылығына тән, жалпы 60-80 жылдардағы жазушылардың шығармаларында көрініс табатын «тіршілік жайлы толғанысты» табамыз. «Бай да емес, хан да емес, қайыршы болсаң да тіршілік шіркіннің қаңтардың тоқты тоймас қысқа күніндей зу етіп өте шыққанын байқатпас өзіне лайық қызықшылығы және бар екен-ау! Құдіретіңе болайын қайран бес күн жалған-ай десеңші» [1, 240 б.]. Осы жерде кейіпкер болмысындағы қарама-қайшылыққа да назар аудара кеткеніміз дұрыс. Характер ашудағы әдеби парадокс шығарма өн бойында жалғасын тауып отырады. Оны кейіпкердің ішкі ойы мен іс-әрекетінің, жүріс-тұрысының арасындағы, әсіресе ол

жайындағы ауылдастары ойларының сәйкессіздігі көзге түседі. Басқалардың ол жайындағы біраз пікірлерін оның Үндемес аталуына тоқталған кезде келтіріп кеттік.

Аманат аталған баланың тірлігі жөніндегі оқиға барысын автор «Ақпанның үскірік атқан боранды шағы» [1, 241 б.]. деп жалғастырады. Аманат балаға қатысты оқиғалар да осы күн сияқты ызғарлы күйде дамыған. Осы суреттеуде «жазық», «күнә» мотивтері де бой береді.

« - Мыйза-ау, жаш баланың жазығы жоқ қой...

Баланың жазығы жоқ.

А-а, солай ма? Бәлкім інімді құдыққа сен итеріп өлтірген шығарсың да, бұл күшіктің әкесін ұстап бере салған боларсың, әйтпесе, неге мұның жазығы жоқ дейсің?

Қылмысты жасаса әкесі жасады, ол балада не кінә бар... жалтарып айтып, құдай алдында бір күнәға батсам, сенің қазіргі күйіңді ойлап қабырғам тағы қайысады» [1, 243 б.].

Бұл жерде күнә, жазық мотивтері кейіпкерлердің образын ашуда басым қызмет атқарып тұр. Әсіресе, Өмекейдің ойының ішкі тартысы да күнә, жазық мәселесіне келгенде оның іс-әрекетіне өзіндік ықпал етеді. Осындай ой Өмекей бойында шығарма соңына дейін әр түрлі жағдайда көрініс тауып тұрады. Екі байдың тартысы, араларындағы жер таласы, мал барымтасы Доскейдің көшуіне әкеліп соғып, ол бала мен ананың кездесуіне себеп болады. Оның арты трагедиялық сипат алуында да жазық, күнә мәселесі екі ұшты, шешусіз мәселе боп қала береді.

Ана махаббаты, дәрменсіздігі, қорғансыздығы бір-бірімен ұласып, аманат баланың жетімдік күйімен ұштасады. «Тумай жатып мұндай күйге түсірердей не жазып едік, қу құдай!.. Тірі жетім болған көкешім менің!... Өзі кеткен соң бала көңілі бұрынғыдан да жетімсіреп, жасып қаларын ойлап тұрған ана екі өкпесін қолына алып, осында жетуін жеткенмен енді қайтып ажырасудың жолын таппай, бауыры езіліп, қабырғасы қайысты» [1, 246 б.]. Осы оқиғалардан кейін аманаттың тұл жетімге айналуы, анасы мен бауырының үсіп өлуімен өрши түскен. Оқиғадағы күнә, жазық ұғымдарының Өмекей ішінде арпалысқа түсуі, оған қиянат түсінігі ұштасқанын автор шебер суреттейді. «О баста жасаған қиянатымды қайтсем ақтаймын, қайтсем өтеймін деп іштей арпалысып, азапқа түсіп жүргенде бейбақ баланың соңғы тірегі, соңғы сүйеніші – анасының жан түршігерлік өлімнің үстіне түсіп, қылмысына қылмыс қосылып, күнәсі ауырлай түскендей болды...» [1, 250 б.]. Бұл ұғымдардың қатар жүруі, бірінің мағынасын бірімен астасуы 1920-1930 жылдардағы әңгімелерде де көрініс тапқан.

Осылай Тұңғыштың Аманатқа, Аманаттан кейін Кеңкелес деген атқа ие болуындағы сюжеттен қосалқы ат пен оқиға арасындағы байланысқа тағы да көз жеткізе аламыз. «Арада бір жылдай өткен соң оның Тұңғыш аты да, Аманат аты да жойылып, кеңкелес атанды.

Кеңкелес бала...

Кеңкелес ағай...

Кеңкелес кісі...»...

Бірақ Кеңкелес үшін мына дүниеде құдық қазып, мал бағу, сәті түссе тоя тамақ ішіп, ұйқысы қанып оянудан басқа мақсат та, қызық та жоқ» [1, 251 б.]. Автордың кеңкелесті суреттеуінде Ш. Айтматовтың прозасында ерекше орын алған мәңгүрт баланың образын елестетеді. Әрине, ерекшелік жоқ емес. Кеңкелес өз әке-шешесін ұмытпаған, бәрі есінде, бірақ автордың кейіпкердің іс-әрекетін, ойлау дәрежесін суреттеуінен бір сабақтастықты байқауға болады.

Тұңғыштың Доскей ауылынан кетуіне Өмекейдің араласуына себеп оның жүрегінде тығындалып тұрған кезіндегі қиянат мәселесі екендігін автор Өмекейдің кеңкелесті босатып жібергендегі сөздері арқылы астармен жеткізеді.

Өмекейдің қатысуымен мойнына түскен аманат тұзағынан Өмекейдің көмегімен айрылады. Сол жерде оның Аманат аты да, Кеңкелес аты да қалады. Бірақ тағдырына жазылған қорғансыздық, бейшаралық өзімен бірге жүреді.

Далада жалғыз қалған кейіпкерге диуананың көмек беруі сонау аңыз-әңгімелерден бастау алған, қазақ әдебиетінде өзіндік орны бар мотивтердің бірі. Ж. Аймауытовтың «Ақбілегіндегі» диуананың рөлін де әдебиеттанушылар біршама сөз еткен. Д. Исабеков те Тұңғышты диуанаға кезіктіре отырып, бұл мотивті өзінше түрлендіреді. Бұл – Тұңғыштың диуаналыққа үйренуі. Осы арқылы оған диуана деген келесі қосалқы аттың телінуі сюжет дамытуда белгілі бір дәрежеде қызмет атқарады. Автор диуанашылықтың қыр-сырын суреттей отырып, сол кезеңдегі халық тұрмысынан да хабар береді.

Тұңғышты диуанашылыққа тәрбиелеген диуана кемпірмен айрылысатын тұсында жетімдік, жалғыздық, қорғансыздық мотивтерінің қыры ашылады. «Бірақ, ажырасамын-ау» деп ойлаған сайын бүкіл жарық дүниеде жалғыз өзі ғана қалатындай күні бұрын жаны құлазып, жетімдік жапасын нақ бір енді шегетіндей іштей үгітіліп, мүсәпір халге түсетін Тұңғыш диуананың аузынан «енді айрылысайық» деген суық сөзді естігенде тырнағының астына әлдекім ине сұғып алғандай бір селт ете түсті де, басын тұғжитып, төмен қарап отырып қалды» [1, 259 б.]. Тұңғыштың өз өмірі жайлы ішкі тебіренісі, бақыт туралы ойлары да шығармада монологтың көркемдік тұрғыдан маңызды рөл атқарып тұрғанын көрсетеді. Жоғарыда айтып өткен сыртқы кейіп пен ішкі ой арасындағы әдеби парадокс мәселесі осы арада бой көрсетеді.

Диуана деген ат Тұңғышқа көп уақытта телінеді. Оның 15 жыл диуаналық ғұмырын суреттей отырып, автор диуананың көрген қиыншылығын әр түрлі ситуациялар арқылы баяндап отырады. Сол оқиғалардың бірі себеп болып, Тұңғыш өмірінің келесі кезеңі суреттеледі. «Сүйекшілікті де ол тез үйреніп кетті. Қашан мола қазып көрді дейсің, мұның да түрі мен сыры көп болады екен. Ноғай сүйекші бас-аяғы бір жарым айдың ішінде оны өзі секілді шебер молашы етіп шығарды»... «Тұңғыш кішігірім шаһарға осылай келді. Оның диуанашылық кәсібі сүйекшілікпен осылай алмасты» [1, 265 б.]. Бұл – Тұңғыштың сүйекші болуы.

Шығарма соңында Өмекей мен Тұңғыштың арасындағы диалог та өмір шындығының бір көрінісі сияқты. «Өмекей сөйлеп отыр, сөйлеп отырып бір кездегі өзі аңдамай айтқан жалғыз ауыз сөздің бір бейбақты қандай күйге түсіргенін, енді ол күнәсін бұл жалғанда да, о жалғанда да өтей алмайтынын, тіпті сол күнәсін өтемек боп қолынан келер бар жақсылығын оның басына қанша үйіп-төккенімен мына дүниенің қызығы дегенге қарсы отырған адамның селт етпейтінін, ендігі қалған өмірінде оған екі дүниең бір-ақ қадам екенін ұғынып, бойын сұп-суық, үмітсіз, үрейлі сезім аралап өте берді» [1, 267 б.]. Тағы да күнә, қиянат мәселесі бой көрсетеді. Бой қаталдыққа тұнған Үкітайдың да Аманат баланы еске алып, жетімнің көз жасы туралы ойлануы, оны іздетуі, ой түбінде жатқан өз күнәсін жою мақсаты шығарма идеясын аша түседі. Тұңғышқа айтылған жаңалықтардың ешқайсысының әсер етпеуі, тек қана әке-шешесіне ас береміз дегенде ғана келісім беруі де, діни мотивтің кейіпкер образын жасауда, оның жан-дүниесінен хабар беруде қызмет атқарып тұрғанын көрсетеді.

Шығарма соңындағы Тұңғыштың өміріндегі соңғы кәсібі сүйекшілікті тастап кетіп бара жатқандағы ішкі ойларында үлкен өмірлік, философиялық мән жатыр. Оқырманды бей-жай қалдырмайтын ойлар. «Адам тозаққа да үйренеді деген рас екен-ау, әйтпесе, қорымды қимау, қорымға бауыр басып, оның сұп-суық сұсты бейнесі көзге ыстық көрінуі деген ойға оғаш, құлаққа жат нәрсе ғой. Бұл қабірлердің көбісін осы қазған, оған бәрі таныс. Кім ақымда, кім лақытта жатыр, өзгені ұмытса да, бұл есінде, тіпті, қай молада жатқан марқұмның артында қалған жанашыры берем деген уәдесін жұтып, ақырет парызын аттап кетті – ол да жадында» [1, 269 б.].

«Автор Үндемес обоазына әкеліп, үш түрлі жатсынудың түрін жинақтап береді. Біріншісі өзін-өзі жатсынған Үндемес болса, екіншісі – қоршаған ортасын, өзгелерді жатсынған, жалғызсыраған Үндемес, ал, үшінші - өзгелердің Үндеместің жерініп, жатсынуы» [2, 18 б.]. Зерттеуші шығармадағы жатсыну мотивінің түрлерін көрсетеді.

Шығарма шешімінде Өмекейдің тұңғыштың дүние салғандығын көргендегі айтқан сөздерінен, шын мәнінде оқырманның тұңғышқа емес, Өмекейге жаны ашиды. Өз күнәсінан айрылғысы келген Өмекей ойының іске аспауы жасалған қиянатты жуып-шаюдың оңай емес екендігін меңзейді.

Шығарманың ең кішкене мағыналы бөлігі ретінде мотивтің рөлін қарастыру барысында повесте идеялық, сюжеттік мотивтер айқындалды. Мотив түрлерін айқындау шығармада танымдық, тағылымдық, көркемдік, эстетикалық қабаттардың ашылуына тікелей әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Исабеков Д. Шығармалар жинағы. 1 том.- Алматы: Жазушы, 1993. – 544 б.

2. Таңжарықова А. Д. Исабеков прозасының көркемдік әлемі: Филол. ғыл. канд. автореф. – Алматы, 2008. – 28 б.

Резюме

В статье рассматривается роль мотива в организации смысловых значений в рассказе Д. Исабекова «Гробовщик».

Resume

In this article we analysed the motive's role in the organization of meaning layers by the story D. Isabekov «Suiekshi».

Özet

Bu makalede D.Isabekov'un «Süyekşi» hikayesindeki motivin anlamlık tabakalar oluşturmasındaki rolü ele alınmaktadır.

*****

Алаш халқымызды бесігінде тербетіп, есейіп, ат жалын тартып мінгенде, бойына күш-қуат және сенім берген – ұлттық идея. Алаш – ұлттың өзін бөлінбес тұтас жер, яғни территория ретінде сезінуі. Алаш – ұлттың аспан асты, жер үстінде өз орны бар ел ретінде өз еншісі мен үлесін анықтау харакеті.

*****

Мәмбет Қойгелдиев